

UDK:378

PSIXOLINGVISTIKA: CHET TILLARINI O'QITISHDA FANLARARO YONDASHUV

Rahmatova Zulhumor Mamitxonovna

ADTI o'zbek tili va adabiyoti,

tillar kafedrası katta o'qituvchisi

rahmatovazulxumorxon@gmail.com

Telefon: 916014577

<https://orcid.org/0000-0003-2552-8410>

Annotatsiya. Maqolada psixolingvistika fanining fanlararo makondagi istiqbollari ochib berilgan. Ona tili va chet tillarini o'zlashtirish muammosi psixolingvistik ma'lumotlardan foydalangan holda fanlararo asosda ko'rib chiqiladi. Mahalliy va xorijiy psixolingvistika maktablarida til qobiliyatini shakllantirish usullariga alohida e'tibor qaratilgan. O'quvchilarda chet tilidagi nutqni hosil qilish va idrok etish jarayonlarini shakllantirish uchun boshlovchi va amaliyotchi pedagoglar tomonidan psixolingvistikaning asosiy qoidalarini o'zlashtirish zarurligi haqida xulosa chiqarilgan.

Kalit so'zlar: psixolingvistika, fanlararo yondashuv, chet tillarini o'qitish, ikkilamchi til shaxsining shakllanishi, ta'lim, fan, lingvistika, pedagog, qobiliyat.

ПСИХОЛИНГВИСТИКА: МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫЙ ПОДХОД В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Аннотация. В статье раскрывается перспективность психолингвистической науки в междисциплинарном пространстве. Рассматривается проблема освоения родного и неродного языков на междисциплинарной основе с использованием данных психолингвистики. Особое внимание уделяется способам формирования языковой способности в отечественных и зарубежных психолингвистических школах. Сделан вывод о необходимости освоения начинающими и уже практикующими педагогами основных положений психолингвистики для формирования у учащихся процессов производства и восприятия речи на неродном языке.

Ключевые слова: психолингвистика, междисциплинарный подход, обучение иностранному языку, формирование вторичной языковой личности, образование, наука, лингвистика, педагогика, способности.

PSYCHOLINGUISTICS: INTERDISCIPLINARY APPROACH IN TRAINING FOREIGN LANGUAGES

Abstract. In article prospects the psycholinguistic science in interdisciplinary space reveal. The problem of development native and nonnative languages on an interdisciplinary basis with using psycholinguistics'data. The special attention is paid to ways of formation the

language ability at domestic and foreign psycholinguistic schools. The conclusion is drawn on need of development by beginners and already practicing teachers of basic provisions of psycholinguistics for formation pupils' processes of production and perception of the speech in nonnative language.

Keywords: *psycholinguistic, interdisciplinary approach, foreign language acquisition, forming of second language identity, education, science, linguistics, pedagogy, ability.*

KIRISH

Psixolingvistikani aslo qadimiy fan deb atab bo'lmaydi. Unga ilk bor 1946-yilda amerikalik psixolog N. Pronkoning "Til va psixolingvistika" nomli maqolasida to'xtalib o'tilgan. Biroq, hatto shunday qisqa vaqt ichida u ilmiy bilimlar tizimida mustahkam o'rin egalladi. O'tgan yillar davomida olimlar tomonidan ham fundamental, ham amaliy sohalarda ko'plab kashfiyotlar qilindi. Bugungi kunda psixolingvistlar tomonidan olingan bilimlar sud ekspertizasi, reklama, jamoatchilik bilan aloqalar (PR) va siyosat sohaslarida keng qo'llanilmoqda. Shubhasiz, psixolingvistik tadqiqotlar psixologiyaning bir qator amaliy sohalari uchun juda muhimdir. Xususan, pedagogika (asosan logopediya, ona tili va chet tillarini o'qitish sohasi), tibbiyot, harbiy ish, mehnat psixologiyasi, patopsixologiya, neyropsixologiya va boshqa yo'nalishlar shular jumlasidandir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Psixolingvistlar, shuningdek, IT-texnologiyalari sohasi mutaxassislari bilan hamkorlik qilib, matn hamda ovozni avtomatik aniqlash tizimlarini yaratishda ishtirok etadilar. Ular sun'iy intellektning apparat tizimlarini ishlab chiqishga ham o'z hissalarini qo'shmoqda. Psixolingvistikaning har xil turdagi matnlarni shifrlash va deshifrlash, og'zaki hamda yozma manbalarning haqiqiylikini yoki yolg'onligini aniqlash kabi tatbiq etish sohaslarini ham unutmazlik kerak. Masalan, SSSRda ilk yolg'on detektori neyropsixologiya asoschisi va afaziyaning turli shakllarini o'rganishga ulkan hissa qo'shgan A. R. Luriya tomonidan yaratilgan. Psixolingvistika qo'llaniladigan barcha ushbu sohalarni hisobga olgan holda, zamonaviy axborot jamiyatida ushbu fanning naqadar dolzarb ekanligi haqida osonlikcha xulosa chiqarish mumkin. Ushbu ilmiy bilimlar sohasi shiddat bilan rivojlanib borayotganiga qaramay, uning yagona va tugal ta'rifi hali ham mavjud

emas. Mahalliy ilmiy maktabda biz haqiqiy ilmiy qarashlar xilma-xilligini kuzatishimiz mumkin. Shunga qaramay, olimlar psixolingvistikaning asosiy predmeti nutq faoliyati ekanligi borasida yakdildirlar. Masalan, A. A. Leontyevning fikricha, “psixolingvistika predmeti — bu yaxlit nutq faoliyati va uni kompleks modellashtirish qonuniyatlaridir” [1, C. 110]. Aytgancha, mahalliy fanda psixolingvistika “nutq faoliyati nazariyasi” deb ham ataladi (A. A. Leontyev termini). Asosiy tadqiqotlar nutq va muloqotning oʻzaro bogʻliqligi masalalarida olib boriladi. Shunday qilib, Moskva psixolingvistika maktabi vakillari nutqni hosil qilish, tushunish va talqin qilish hodisalarini oʻrganadi. Shuningdek, til ongining turli jihatlari (tilda tashqi koʻrinishga ega boʻladigan borliq obrazlari tizimi (E. F. Tarasov termini)) tahlil qilinadi. Maʼlum boʻlishicha, mahalliy psixolingvistika koʻproq jamiyatdagi til va nutq jarayonlarini oʻrganishga yoʻnaltirilgan boʻlsa, xorijiy maktablar asosiy eʼtiborni individual nutq xususiyatlariga qaratadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Fransiyadagi psixolingvistika – bu nutqni hosil qilishda qoʻllaniladigan kognitiv jarayonlarni, shuningdek, nutq buzilishlarini davolashni oʻrganadigan fandır (La psycholinguistique est l'étude des processus cognitifs mis en œuvre dans le traitement et la production du langage). Shuni taʼkidlash joizki, fransuz mutaxassislarini, eng avvalo, nutq qobiliyatiga taʼsir koʻrsatadigan nutq patologiyalari qiziqtiradi. Fransuz maktabi Amerika maktabidan sezilarli darajada farq qilmasligini ham aytib oʻtish joiz. Aytgancha, psixolingvistika bevosita AQSH hududida Indiana shtatida joylashgan Blumington shahrida “tugʻilgan”. Aynan oʻsha yerda, 1953-yilda psixologlar Charlz Osgud va Jon Kerroll, shuningdek, adabiyotshunos va etnograf Tomas Sibeok tashkilotchiligida universitetlararo seminar boʻlib oʻtgan. Amerikada ham, bizdagidek, psixolingvistikaning ikkinchi nomi — “til psixologiyasi” (psychology of language) atamasi mavjud. Eng keng tarqalgan taʼrifga koʻra, ushbu fan insonlarga tilni egallash, undan foydalanish, uni tushunish va yaratish (nutq) imkonini beruvchi psixologik hamda neyrobiologik omillarni oʻrganadi (Psycholinguistics or psychology of language is the study of the psychological and neurobiological factors that enable humans to acquire, use, comprehend and produce language). Shunday qilib, AQSH psixolingvistlarining ilmiy

qiziqishlari doirasiga, birinchi navbatda, tilning shakllanish va uni o'zlashtirish mexanizmlarini tushunishga intilish kiradi. Rossiya, AQSH va Fransiyadagi psixolingvistika mutlaqo bir xil narsa emasligi ayon. Har bir mamlakatda o'z ta'riflari qabul qilingan, tadqiqot doiralari belgilangan, o'z oldiga qo'yilgan vazifalar va javob olinishi kerak bo'lgan savollar shakllantirilgan. Tadqiqot usullari ham har bir mamlakatda turlicha ekanligini taxmin qilish mantiqan to'g'ridir. Ushbu jadvalda psixolingvistlar tomonidan qo'llaniladigan eng keng tarqalgan usullar jamlangan.

1-jadval. Psixolingvistik tadqiqot usullarining qiyosiy tahlili

Rossiya	AQSH	Fransiya
Shakllantiruvchi eksperiment: Maqsadi — til qobiliyatining shakllanish jarayonini tushunish. U A. N. Leontyev va D. B. Elkoninning faoliyat nazariyasiga asoslanadi. Olimlar til qobiliyatini shakllantirish yo'llarini tashkil qiladi, ushbu usullarni o'zaro qiyoslaydi va eng samaralilarini aniqlaydi.	Bixevioral (xulq-atvor) eksperiment: maqsad — u yoki bu nutq qobiliyati uchun mas'ul bo'lgan miya sohalarini aniqlashdir. Sinaluvchi tomonidan muayyan lingvistik vazifa bajarilayotganini tahlil qilishda mutaxassislar vazifani bajarishga sarflangan vaqtni va to'g'ri javoblar sonini hisobga oladilar. Vazifa yechilayotgan lahzada miyaning aynan qaysi qismlari ishga tushganini aniqlash uchun maxsus tibbiy uskunalardan foydalanilad	
Assotsiativ eksperiment: maqsadi — inson ongida so'zlarning subyektiv semantik maydonlarini (va ularning o'zaro bog'liqligini) o'rganishdir. Ushbu usul amerikalik psixologlar X. G.	Neyrovizuallashtirish: maqsadi — muayyan til va nutq jarayonlari uchun mas'ul bo'lgan miya sohalarini aniqlashdir. Miya qismlarining ishlashini tahlil qilish tibbiy texnologiyalar yordamida amalga oshiriladi (bu usul ilk bor 1918-yilda amerikalik neyroxirurg U. E. Dendi tomonidan qo'llanilgan). Ushbu yo'nalishdagi mutaxassislarning asosiy	

Kent va A. J. Rozanov tomonidan ishlab chiqilgan. Sinaluvchilarning vazifasi — taklif etilgan soʻzlar roʻyxatiga tezkorlik bilan assotsiatsiyalar (hayolga kelgan birinchi soʻzlarni) tanlashdan iborat	eʼtibori bosh miyada oʻtkazilgan jarrohlik amaliyotlarining shaxs nutq faoliyatiga koʻrsatadigan oqibatlarini oʻrganishga qaratilgan
Lingvistik eksperiment: maqsadi — til egasining til sezgisini tadqiq qilish. Loyihachi — L. V. Shcherba. Uning 2 turi mavjud: a) ijobiy (sinaluvchining vazifasi toʻgʻri ifodalangan fikr ustida mulohaza yuritish); b) salbiy (sinaluvchi notoʻgʻri tuzilgan fikrdagi xatolarni topishi va tuzatishi kerak)	Koʻz harakatini kuzatish metodikasi (eyetracking methodology): maqsadi — “onlayn” til jarayonlarini oʻrganish, yaʼni kognitiv jarayonlar va soʻzlashuv tili oʻrtasidagi bogʻliqlikni tadqiq qilishdir. U L. Yaval (AQSH) ishlariga asoslangan. Agar biror buyum yoki uning soʻz bilan ifodalangan tavsifi sinaluvchining oldiga qoʻyilsa, koʻz harakatlarini kuzatish orqali til jarayonlarini oʻrganish mumkin boʻladi.
Kuzatish metodi: maqsadi — oʻrganilayotgan obyekt harakatlarini tizimli ravishda idrok etish va tavsiflashdir	Eng koʻp tarqalgan nutq xatolarini tadqiq qilish metodikasi (AQSH): maqsadi — ogʻzaki va yozma nutqdagi turli xatolarni tahlil qilish hamda ularning sabablarini aniqlash

Introspeksiya (o'z-o'zini kuzatish) metodi: maqsadi — o'z harakatlarini va ruhiy jarayonlarini kuzatish. V. Vundt tomonidan ishlab chiqilgan	Raqamli modellashtirish metodikasi: maqsadi — kognitiv jarayonlarni kompyuter dasturlari ko'rinishida modellashtirish. Bu usul Maks Kolxart (Max Coltheart) va uning hamkasblari (AQSH) tomonidan taklif etilgan — o'qish va so'zlarni tanib olishning ikki protsessorli kaskad modeli (DRC — dual route cascaded modeli)
--	---

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, tadqiqot sohalariidagi farqlarga qaramay, AQSH va Fransiya psixolingvistikasi metodologiyasida umumiy jihatlar ko'zga tashlanadi. Rossiyada ham, xorijda ham eksperimental metod mashhur bo'lib, Rossiyada undan foydalanish foizi Fransiya va AQSHdagiga qaraganda yuqoriroqdir. Shu bilan birga, psixolingvistik tadqiqotlarga IT-texnologiyalari va tibbiy uskunalarni jalb qilish xorijda keng tarqalgan. Ta'kidlash joizki, hozirgi vaqtda murakkab ilmiy vazifalarni hal qilish uchun hodisalarni fanlararo anglash, kelgusida esa ularni yagona tizimlarga integratsiya qilish zarur. Buning ustiga, tibbiy uskunalaridan foydalanish va tibbiyot sohasi mutaxassislarini jalb qilish psixolingvistikani biologiya hamda tibbiyot bilan bog'lab, uning fanlararo ko'lamini yanada kengaytirmoqda. Ushbu jihat psixolingvistikani yanada amaliy fanga aylantiradi, chunki til va nutq jarayonlarini miyaning muayyan sohalari bilan bog'liqligini bilish, ushbu jarayonlarning o'zaro aloqasi, shuningdek, ularning ichki va tashqi omillarga bog'liqligini tushunish muayyan kasalliklarning oldini olishga yoki ularni davolash choralarini topishga imkon beradi. Bundan tashqari, ushbu jihat psixolingvistika bilimlarini pedagogikada, xususan, chet tillarini o'qitish metodikasida qo'llash uchun qo'shimcha imkoniyatlar ochadi. Bu hozirgi kunda ayniqsa dolzarbdir, chunki ko'plab maktablar va klublar tufayli chet tillarini o'rganishning jozibadorligi hamda qulayligi kundan-kunga ortib bormoqda. Mutaxassislarning ta'kidlashicha, agar til kelajakda muloqot qilish maqsadida o'rganilayotgan bo'lsa, til materialini shunchaki belgilar tizimi sifatida bilish yetarli emas, balki ona tili bo'lmagan tilda nutq hosil qilish va uni idrok etish texnologiyasini egallash zarur. Ko'p yillik tadqiqotlar va tajribalar shuni ko'rsatadiki, bunday ko'nikmalarni shakllantirish ancha murakkab

jarayondir. Bu bevosita muloqot jarayoni tamoyillarini, jumladan, nutqni hosil qilish va tushunishning ichki qonuniyatlarini ochib berishga tegishlidir. Buning ustiga, inson uchun yangi bo'lgan tilni o'rganish va o'zlashtirish jarayonida parallel ravishda ikkilamchi til shaxsi shakllanadi. Bu ham ancha murakkab jarayon bo'lib, inson ulg'aygan sari uning mexanizmi yanada qiyinlashib boradi. Shunday qilib, qator olimlarning fikricha, har qanday til ta'limining natijasi shakllangan til shaxsi bo'lishi kerak, chet tillari sohasidagi ta'lim natijasi esa insonning madaniyatlararo muloqotda to'laqonli ishtirok eta olish qobiliyatining ko'rsatkichi sifatida — ikkilamchi til shaxsi bo'lishi lozim [2, 65-6]. Ushbu omil to'g'ri o'qitish strategiyalarini qo'llashni talab qiladi. Shuningdek, o'rganish jarayonida idrok etishning individual xususiyatlari, shu jumladan, ona tilini idrok etish xususiyatlarini ham unutmaslik kerak. Aynan shu yerda psixolingvistikada to'plangan bilimlarga katta e'tibor qaratish lozim. Xususan, fransuz mutaxassislari tomonidan ko'plab bixevioral eksperimentlar o'tkazilishi natijasida shuni aniqlashdiki, odamlar tomonidan faol nisbatda tuzilgan jumlar, xuddi shu jumlarning o'zidan, lekin passiv nisbatda tuzilganlaridan ko'ra osonroq qabul qilinadi. Bundan tashqari, odamlarning bir qismi passiv nisbatdagi jumlarni umuman idrok eta olmaydi. Shunday qilib, o'tkazilgan tahlillar psixolingvistika fanining fanlararo makondagi istiqbollarini isbotlaydi. Uning amaliyotda tasdiqlangan ulkan amaliy ahamiyati ushbu fanni jamiyat nazarida yanada muhim va foydali qiladi hamda murakkab ilmiy vazifalarni hal qilishga imkon beradi.

XULOSA

Psixolingvistik bilimlarning keng ko'lamda qo'llanilishi bizni ona tili va chet tillarini o'qitish sohasiga, ya'ni o'quvchilarda ona tili bo'lmagan tilda nutq hosil qilish va uni idrok etish jarayonlarini shakllantirishda ularning individual nutqiy hamda fikrlash xususiyatlarini hisobga olishga yo'naltiradi. Buning uchun esa boshlovchi va amaliyotchi pedagoglar psixolingvistikaning hech bo'lmaganda asosiy qoidalarini bilishlari juda muhimdir

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Леонтьев А. А. «Основы психолингвистики». – М., 1997, 287 с.

2. Гальскова Н. Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика: Учеб. пособие для студ. Лингв. Ун-тов и фак. Ин.яз.высш.пед.учеб.заведений. - М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 336 с.
3. Википедия – свободная энциклопедия [Электронный ресурс] URL. - <https://en.wikipedia.org/wiki/Psycholinguistics> (дата обращения - 05.11. 2014)
4. Википедия – свободная энциклопедия [Электронный ресурс] URL. - <https://fr.wikipedia.org/wiki/Psycholinguistique> (дата обращения - 05.11. 2014)
5. Coltheart M., Rastle K., Perry C., Langdon R., Ziegler J. (2001). DRC: «A dual route cascaded of visual word recognition and reading aloud».
6. Psychological Review 108: 204-256.doi:10.1037/0033-295X.108.1.204. PMID 11212628